

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА ВАТАНПАРВАРЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МОДЕЛИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.21.95.023>

Ахмедов Ёдгорбек Олимжонович,

*Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Навоий академик
лицейи директори, подполковник*

Аннотация. Бугунги кунда қўшни давлатларда тез-тез кузатилаётган салбий воқеалар қадриятлар, устуворликлар, идеаллар иерархиясининг кескин ўзгариши, маънавиятнинг етишмаслиги, ахлоқнинг етишмаслиги, ҳарбий тўқнашувларнинг авж олиши, экстремизм ва диний оқимларнинг тўқнашуви замонавий дунёнинг яхлитлиги ва ранг-баранглигини кучайтириши, ёш авлоднинг фалсафий, фуқаролик ва ватанпарварлик эътиқодларини шакллантириши билан боғлиқ муаммоларни еимини топиши заруриятини келтириб чиқаради. Шу муносабат билан ушбу мақола мактаб ўқувчиларида ватанпарварликни халқ педагогикаси ёрдамида шакллантиришининг таркибий ва функционал моделини ишлаб чиқишга бағишланган. Ушбу муаммони ўрганишда етакчи ёндашувлар талабаларга йўналтирилган ва бу муаммони ҳар томонлама ёритиши учун аксиологик ёндашувларга асосланган. Мақолада мактаб ўқувчиларининг ватанпарварлик фазилатларини самарали шакллантиришни таъминлайдиган мақсадли, процессуал, мазмунли, ташкилий-методик, самарали-баҳолаш компонентларини ўз ичига олган халқ педагогикаси ёрдамида мактаб ўқувчиларининг ватанпарварлик фазилатлари модели келтирилган.

Калит сўзлар: структуравий-функционал модел, халқ педагогикаси, мактаб ўқувчилари, ватанпарварлик тарбияси бошқариши

Ҳар қандай давлатнинг ривожланиши бир қатор объектив ва субъектив омиллар билан белгиланади, улар орасида ҳокимият қоида, принцип ва қонунларида ҳаракат қилувчи шахснинг ривожланиши ва қабул қилиниши, ҳар бир фуқаронинг ўзига хос мажбуриятларини бажариши алоҳида ўрин тутаяди. Ушбу тенденция ўқув жараёнини ташкил этишни батафсил текшириш; ўқитишнинг муқобил моделларини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш; таълим жараёнининг ахборот хавфсизлигини таъминлашни талаб қилади

Шубҳасиз, шахсда фуқаролик фазилатларини шакллантириш маълум даражада таълим-тарбия соҳасидаги устувор йўналишларнинг ўзгаришига ёрдам беради. У таълим ва тарбиянинг якуний мақсадига, ўқувчи дунёқарашидаги ўзгаришларни ўз ичига олади. Мактабнинг мақсади давлат томонидан қафолатланган ҳуқуқ ва бурчлар мажмуига

эга бўлган, демократик, ижтимоий шериклик ғояларига содиқ, ўзи ва бошқалар учун миллий ва шахсий эркинликни ҳурмат қиладиган шахсни тарбиялашдан иборат.

Ватанпарварлик тарбияси муаммолари ўтмишдаги мутфаккир ва жамоат арбоблари Навоий, Бобир, Амир Темур, Ушинский, Сухомлинский ва бошқаларнинг асарларида ўз ифодасини топган. Улар тарбиядан асосий мақсад ўз халқининг, тили, маданияти, урф-одатларини севадиган, юксак маънавиятли, илм-фанга меҳрли, меҳнатсевар, Ватанга хизмат қиладиган ватанпарвар инсонни шакллантиришдан иборат деб ҳисоблаганлар.

Ватанпарварлик тарбияси мақсадларига эришишда олдинги авлодларнинг маънавий-яхлоқий тажрибаси катта аҳамиятга эга. Ўтмишнинг бугунги кун билан узвийлиги ва давомийлигини таъминлаш миллий ва умуминсоний қадриятларни асраб-авайлашга хизмат қилади, бу орқали ҳар бир халқ ўзининг маънавий, этник психологияси, анъаналари, урф-одатлари ва характерини тақдорлайди.

Чунки халқимизнинг тарихан шаклланиб келган юксак миллий қадриятлари ватанпарварлик, инсонпарварлик, адолат, миллий ғурурни маънавий юксалтириш кабилар жамият равнақи йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтишда ёрдам беради.

Ватанга содиқлик, ватанпарварлик ўзининг қудратли илдизлари билан оила, авлод-аждоғларнинг номус-орига чуқур эҳтиром билан қарашга, инсоннинг ўз виждони ва бурчига содиқлигига бориб тақалади. Шундагина ёш авлод Ватан ва юрт манфаати йўлида, қолаверса, эртанги келажак йўлида пок ва виждонан ишлашга интилади.

Биз ёшларимизда жамиятдаги мавжуд салбий иллатларга, жумладан, коррупцияга қарши курашишда умуминсоний, миллий, дунёвий, ахлоқий, эстетик, ижтимоий, оилавий, тарихий, диний, иқтисодий, маънавий, сиёсий жарёнлардаги анъана ва удумларни тўғри йўлга қўйиш механизмларини ўргатишимиз лозим.

Ўқитувчи фаолияти тизимида ўқувчиларнинг ватанпарварлик фазилатларини шакллантириш моделини яратиш ва педагогик жараёнга жорий этиш самарали натижа беради.

Халқ педагогикаси йўналишларидан бири дostonларда эзгулик, озодлик, ватанпарварлик, халқпарварлик, қаҳрамонлик каби инсоний ғоялар мислсиз маҳорат билан тараннум этилган ва инсонни ҳамиша маънавий камолот сари етаклаган.

Мактабда ўқувчи-ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларда инсонийликнинг олийжаноб фазилатларини шакллантиришда тарбиявий соатларнинг аҳамияти катта. Тарбиявий соатларн ўтказиш синф раҳбарлари зиммасига юклатилган бўлиб, ўқув йили бошидан ўқув

режаси тасдиқланади. Тарбиявий соатлар режасида мавзулар мазмун-моҳияти ўқувчиларда қуйидаги кўникмаларни шакллантиради:

- Ватанни севиш, уни кўз қорачиғидек асраш ;
- она-Ватанни мадҳ этувчи мақоллар, маталлар, ривоятлар, шеърларни ёд олиш ва мазмунини ўзлаштириш, аждодлар меросини ўрганиш, уларга эҳтиром назари билан қараш;
- қадимий урф-одатлар, халқимизнинг маънавий, маданий, моддий бойликларини англаб етиш;
- ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантириш;
- ота-она, ака-ука, опа-сингил, дўсту ёр муносабатларида меҳр, самимийлик туйғуларини камол топтириш.
- меҳнатсеварлик, халқпарварлик, юртга садоқат руҳида тарбиялаш;
- ўз-ўзини ва ўзгаларни назорат қилиш, бошқалар фикрини тинглаш одобидан сабоқ бериш, эзгулик ғояларини сингдириш.

Тарбиявий соат режасида берилган “Аждодлар ўғити – олтин хазина” мавзусини ўтиш жараёнида “ФСМУ” ва “Зинама-зина” технологиялари ва турли интерфаол методлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. “Кичик гуруҳларда ишлаш” методи орқали дарсни ташкил этиш яхши самара беради. “Ғалаба чўққиси” ўйинида ўқувчилар 3 та кичик гуруҳга бўлинади. Топшириқ: буюк шахслар номини ёзиш билан ғалаба чўққисига чиқинг.

1-гуруҳ –“Зиё”	2-гуруҳ –“Аъло”	3-гуруҳ –“Наво”
1. А.Навоий	У.Умарбеков	Ҳ.Олимжон
2. Аз-Замахшарий	Ғ. Ғулом	Фирдавсий
3. А.Беруний	Нодирабегим	Юсуф Хос Ҳожиб
4. Ибн Сино	Қошғарий	Форобий
5. Бобур	М. Юсуф	Ш.Рашидов

Ҳар учала гуруҳдан чиққан ғолиб ўқувчилар 2-босқичда боҳоланади. 1- Топқирлигига 2-Мазмунига.

Ўқувчилар қуйидагича мисоллар келтириши мумкин. Масалан, Имом Бухорийнинг “Ал жомеъ ас-саҳиҳ” асаридан: “Эй, бандаи мўмин, сен кичкинагина бир чумолига ҳам озор бермагин, чунки чумолининг ҳам сен каби ширин ва латофатли жони бор”.

Ҳар бир алломалар асарларидан мисол келтиради, ўқитувчи билан биргаликда таҳлил қилади. Тарбиявий соатларда “ФСМУ” технологиясидан фойдаланиб, савол-жавоб методини қўллаш мумкин. “Ватан нима?” деган саволга жавоб берилади. Ватан кўз қорачиғи, онам алласи, мўъжаз маҳаллам, аждодларим кўмилган тупроқ, мен туғилган замин, тўйдирган, ўстирган, кийдирган масканим.

Сабаб: Нима учун севамиз? Жавоблар: Ота ва она каби муқаддас,

мўътабар, нондек азиз, ҳаётдек лазиз, сувдек мусаффо, нурдек ёруғ масканлиги учун. Ўқитувчи томонидан фикрлар тўлдирилади, изоҳланади, таърифлар ёздириб қўйилади.

Мисол учун:

Оқ йўргакка ўрагансан ўзинг бизни,

Оқ ювиб, оқ тарагансан ўзинг бизни,

Бешигимиз узра бедор она бўлиб,

Қунимизга ярагансан ўзинг бизни.

Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон.

2-ўқувчи: Она юртим – олтин бешигим.

3-ўқувчи: Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл.

Шу каби мисоллар билан давом эттирилади, улар таҳлил қилинади.

“Зинама-зина” технологиясида “Нуктаи назаринг бўлсин” усули қўлланилиши лозим. Ўқувчилар бу усулда бир-бирларининг фикларини тўлдириб борадилар.

Аёл – она, опа-сингил, устоз, тарбиячи.

Дунёни кўзгуси, тиргаги – аёл,

Ҳаётнинг томири юраги – аёл,

Заминнинг кудрати, тилаги – аёл,

У борки, билингиз, ёрқин келажак.

Ватанпарварлик тарбияси усулларида қуйидаги гуруҳлар ажратилади: онгли шакллантириш усуллари, мулоҳазалар, тушунчалар, эътиқодлар, фаолиятда ижобий тажриба яратиш усуллари; педагогик рағбатлантириш усуллари (мақтов, жазо, рақобат, муваффақият ҳолати).

Шахснинг ватанпарварлик фазилатларини шакллантиришни ўрганиш муаммоси қуйидаги ёндашувларга асосланади:

Тизимли ёндашув. Тизимли ёндашув ватанпарварлик тарбиясини ўрганишда бир ёқлама педагогик ёндашувни бартараф этишга, турли фан соҳалари (тарих, адабиёт, маданият, фалсафа, педагогика) «ватанпарварлик» тушунчаси бўйича маълумотларни умумлаштиришга ёрдам беради. Ягона давлат сиёсати асосида ватанпарварлик тарбияси муаммоларини ҳал қилишда республика ва маҳаллий ҳокимият органлари, таълим муассасалари, жамоат ташкилотлари ва ижодий уюшмаларнинг ўзаро ҳамкорлигини белгилаш имконини беради; ўқув жараёни субъектларининг (ўқитувчилар, ўқувчилар, ота-оналар ва қўшимча таълим ўқитувчилари) ўзаро боғлиқлигини очиб бериш; ватанпарварлик тарбиясининг барча таркибий қисмлари (мақсадли, мазмунли, мотивацион, фаоллик ва диагностик ва самарали); ўқувва дарсдан ташқари машғулотлар; ижтимоий муҳит; авлодлар давомийлигини таъминлаш, ҳозирги тажрибани бугун ва келажак билан боғлаш.

Тизимли ёндашув шахсни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёнига таъсиретувчи учта омилни ҳисобга олишни талаб қилади: (1) мактабнинг таълиммайдони; (2) ўқитиш талабалар билан ўзароалоқада бўлган синфнинг таълиммайдони; (3) боланинг индивидуал шахсиятини ҳисобга олиш ва ўз вақтида психологик ёрдам кўрсатиш.

Шахсга йўналтирилган ёндашув. Шахсга йўналтирилган ёндашув замонавий таълимнинг етакчи йўналишларидан биридир. Шундай қилиб, таълим оловчига йўналтирилган ёндашув шахс маънавиятининг пайдо бўлиши, унинг табиий, биологик ва ижтимоий табиатини англаш имконини беради. Таълимнинг мақсади - инсоннинг маънавий бой, ахлоқий жиҳатдан барқарор, руҳий соғлом бўлиши учун шароит яратишдир. Замонавий тараққиётни умумлаштириш асосида таълимда шахсга йўналтирилган ёндашувнинг муҳим хусусиятларини ажратиб кўрсатиш муҳим. Таълимнинг асосий мақсади ўқувчи шахсини ривожлантиришдир. Шахс ўқув жараёнини ташкил этишнинг тизимли омили сифатида ишлайди; таълимнинг етакчи мотивлари, унинг қиймати барча ўрганиш субъектларининг ўз-ўзини ривожлантириш ва ўзини ўзи амалга оширишга айланади; кучли билим, кўникма ва малакаларни шакллантиради, шахснинг компетенциясини таъминлаш шартига айланади; субъектив тажрибани киритиш орқали ўқувчининг тўлиқ малакаси таъминланади; ўқувчига йўналтирилган таълимнинг мақсади мустақиллик, масъулият, барқарорлик, маънавий тинчлик, фикрлашни ривожлантиришга айланади.

Шу асосда ўқувчига йўналтирилган таълим боланинг жисмоний соғлиғини таъминлаш ва сақлаш, табиий қобилиятларни ривожлантириш - ақл, ҳиссиёт, меҳнатга муҳтожлик, маҳорат тажрибалари, санъатнинг моҳиятини тушуниш жараёнидир. Шундай қилиб, инсоннинг яхлитлиги, шахсий ва маданий ривожланишининг бирлиги ғоялари ушбу ёндашувнинг асосини ташкил этади, бунда ривожланиш омили таълим тизими, тизим асоси эса - маҳаллий миллий маданият, ўз халқи ва ватани маданияти.

Аксиологик ёндашув. Ватанга мос аксиологик ёндашув қадрият сифатида қабул қилинади. Аксиологик ёндашувга кўра, меҳнатга, ижодкорликда билим олишга ва ижодкорликка қизиқишга айланади. Чуқур битмас-туганмас ватанпарварлик туйғуси шахснинг фаол ижодий позициясини белгилайди. “Ватан” тушунчасининг бир қанча маънолари бор: Бу буюк тарихга эга буюк юрт ва у туғилиб ўсган, аждодлари қабри жойлашган, ҳаётнинг қувончу қайғусини илк бор бошидан кечирган кичик Ватандир. Минтақашунослик ҳаётнинг «тирик мактаби» сифатида атрофдаги воқелик ҳодисалари билан боғлиқликни ўрнатади.

Аксиологик ёндашув оила, насл, қабила, миллат, миллатнинг асосий

қадриятларини сақлашга имкон беради. “Оқил, эзгу, боқий”, яъни азалий умуминсоний қадриятларга даъват бугунги кун мактаблари фаолиятида мезондир. Бу ёндашув маданий-гуманитар ёндашув билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у ижтимоий-гуманистик дастурни белгилайди, фаолият йўналишини, қадриятларини, натижаларини белгилайди. Цивилизациянинг моддий неъматларига эмас, балки маданиятга йўналтирилган тарбия шахснинг ахлоқий ва маънавий ривожланиши учун катта имкониятларга эга. Маданиятнинг мазмуни яратилган моддий ва маънавий қадриятларда мужассамлашган одамларнинг ижоди билан белгиланади. Руҳий фаолият атроф-муҳит ҳодисаларини, ички асосларини тушунишга ва воқеаларнинг шахсий маъносини, турмуш тарзини, ҳис-туйғуларини, муносабатларини, идеалларини ва мақсадларини аниқлашга қаратилган қийматга йўналтирилган фаолият сифатида. Мактабнинг демократлаштиришга ўтишдаги муҳим вазифаси ўқувчиларнинг менталитетини шакллантириш, миллий дунёни идрок этиш ва турмуш тарзининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи фундаментал инсоний қадриятлар, маданий анъаналар ва хулқ-атвор нормалари тизимини сақлаб қолишдан иборат.

Этнопедагогик ёндашув. Этнопедагогик ёндашув ватанпарварлик тарбиясига миллий маданият асарларида очиб берилган ижтимоий ҳодиса сифатида қарайди ва шахснинг миллий ва ватанпарварлик онгининг синтезини таъминлайди. Ушбу ёндашувга кўра таълим ўқувчиларнинг лингвистик муҳитини, халқлар, минтақа мамлакатлари маданий анъаналарини ҳисобга олган ҳолда қурилади. Бу миллий тафовутлар хиралашишига, ўзбек менталитетига ёт хусусиятларни ўрнатишга йўл қўймайди.

Ўз-ўзини тарбиялашнинг этник педагогикаси ватанпарвар шахсни миллий ғурур ва инсон кадр-қиммати юксак даражада ривожланган халқ фарзанди сифатида шакллантиради. Миллий маданиятнинг бой меросини билиш одамларнинг бир-бирини билиши ва тушунишига, миллатлараро муносабатларни ривожлантиришга ёрдам беради.

Фаолиятли ёндашув. Замонавий педагогика нуқтаи назаридан фаол ёндашув ўқувчини ўқув жараёнининг субъектига айлантириш зарурлигига қаратилган. Фаолият ёндашуви предметли моддий фаолиятни инкор этмайди, балки ўқувчи шахсининг мотивлари, эҳтиёжлари, қизиқишлари, идеаллари ва эътиқодларини шакллантириш соҳасида устувор аҳамиятга эга, яъни у шахсий фидойилик билан тавсифланади. Ўқувчи ҳар қандай ҳаракатни амалга ошириши, ватанпарварлик характеридаги фаолиятни ташқи сабаблар, одамлар, шароитларнинг таъсири билан эмас, балки ички мотивлар ва унинг ўзи, оиласи, жамият ва давлат учун амалга оширилиши мумкинлигига

ишончи туфайли амалга ошириши керак. Фаолият ёндашуви шахснинг ўзини ўзи белгилайдиган фаолиятини ўз ичига олади. Дикқат марказида катталар ва болаларнинг биргаликдаги фаолияти мавжуд бўлиб, улар биргаликда мақсад ва вазифаларни белгилайдилар ва уларга эришиш йўллари қидирадилар. Таълим жараёни ва жамият ҳаётининг ажралмас қисми вазиятни кўтарувчи тадбирларга айланади. Вазият турли хил таълим воситаларини ягона ўқув мажмуаларида бирлаштиришга, ўқувчиларнинг турли хил фаолиятини рағбатлантиришга имкон беради. Фаолиятни, ижтимоий омилларни кўтарувчи вазиятларни бошланг ва шунинг учун у ижтимоий амалиётнинг муҳим ташкилотига айланади

Фаоллик ёндашуви мамлакатнинг барқарор ривожланиши учун фуқароларнинг ўзини ўзи англаш ва ижтимоий хулқ-атвори йўналишини белгилайди. Бу ёндашувга кўра, ватанпарварлик шахснинг фаоллигида, унинг Ватан ва унда яшаётган халқ манфаати йўлидаги фаолиятида намоён бўлади. Шахс, маданиятни ривожлантириш ва кўпайтиришга асосланган фаолиятнинг инсонпарварлик педагогикаси парадигмаси ижодий ишлаш усуллари ривожлантиради. Фаолият назариясини ўқувчи ривожланишининг нозик даврларига йўналтириш, этакчи фаолият ватанпарварлик тарбиясининг тегишли мазмуни, усуллари, шакллари ва воситаларини доимий равишда излашни талаб қилади.

Хулоса. Мактаб ёшидаги ватанпарварлик фазилатларини халқ педагогикаси воситаларидан фойдаланган ҳолда шакллантириш муаммоси муҳим эканлиги аниқланди.

Халқ педагогикаси воситасида мактаб ўқувчиларининг ватанпарварлик фазилатларини шакллантириш борасида таклиф этилган шакл, метод, ёндашувлар ўзининг самарали натижасини беради.

Адбиётлар

1. Маъмуров, Б. Б. Аксиологический подход в подготовке будущих педагогов к проектированию учебного процесса. Педагогическое образование и наука, 120. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2015_06.pdf#page=120. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_aXmRXUAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=_aXmRXUAAAAJ:4DMP91E08xMC

2. Маъмуров Б. Б. Бўлажак ўқитувчиларни шахсга йўналтирилган таълим-тарбия жараёни лойиҳалашга тайёрлашда қўлланиладиган тамойиллар. Современное образование (Узбекистан), 2017. <https://cyberleninka.ru/article/n/b-lazhak-ituvchilarni-shahsga-y-naltirilgan-talim-tarbiya-zharayonini-loyi-alashga-tayyorlashda-llaniladigan-tamoyillar>

3. Маъмуров Б.Б. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёни лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш.

Монография. Т."Фан". 2017. 144 б. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

4. Маъмуров Б. Б. Основные требования к качеству высшего педагогического образования. «Науки об образовании». <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-trebovaniya-k-kachestvu-vysshego-pedagogicheskogo-obrazovaniya>

5. ББМамуров. Мыслители востока о гармонично развитой личности. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:Y0pCki6q_DkC

6. ББ Маъмуров. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Otros_2018_4_9

7. Баҳодир Маъмуров. Акмеологик ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларда таълим жараёни лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш. Том 1 № 1 (2020): Таълим ва инновацион тадқиқотлар. <http://interscience.uz/index.php/home/article/view/15>

8. Баҳодир Бахшуллоевич Маъмуров, Феруз Файзуллаевич Нуриллаев (2021) Scientific progress. 1172-1178. Имом Ғаззолий таълимоти мазмунида ифодаланган педагогик ғояларнинг бугунги кундаги аҳамияти. <https://cyberleninka.ru/article/n/imom-azzoliy-talimoti-mazmunida-ifodalangan-pedagogik-oyalarning-bugungi-kundagi-a-amiyati>